

Waarom een christelijke vakbeweging onder de Nederlandse immigranten in Amerika niet aansloeg.

Hans Krabbendam

Gepubliceerd in: *Cahier over de Geschiedenis van de Christelijk-Sociale Beweging* (Amsterdam/Utrecht: Aksant/CNV, 2009), 132-150.

Samenvatting

Protestantse Nederlandse immigranten in de Verenigde Staten vormden een hechte subcultuur en bleven zich tot de Tweede Wereldoorlog op Nederland oriënteren. Ook in de Nieuwe Wereld probeerden ze hun leven vorm te geven op basis van hun geloofsovertuiging. Eén van de terreinen waarop dit proces anders verliep dan in Nederland was de organisatie van arbeiders. Anders dan in Nederland lukte het hen niet om een levensvatbare vakbond te stichten die vergelijkbaar was met het CNV. Dit artikel zoekt naar een verklaring voor dit verschil door deze immigratiegeschiedenis in het kader van de arbeidersbeweging te bekijken.

De Amerikaanse auteur James Calvin Schaap publiceerde in 1999 een *coming-of-age* roman over een vriendschap tussen twee twaalfjarige jongens, Romey Guttner en Lowell Prins in de jaren '50 waarin ook sociale spanningen voelbaar zijn. De jongens wonen in een kleine plattelandsplaats in Wisconsin, in een Nederlandse immigrantengemeenschap die daar al vier generaties bestaat en waarin Schaap zelf opgroeide. De gezinnen van de hoofdpersonen zijn uitersten. Lowell behoort tot een voorbeeldige, harmonieuze familie. Zijn vader is een degelijke, bedachtzame, gerespecteerde ouderling van de Christian Reformed Church. De Guttners vormen een asociaal gezin aan de rand van het stadje en ook van de samenleving. Vader Cyril is gewelddadig, ruw, onbeheerst en grillig. Bovendien is hij werkeloos omdat zijn vakbond in de metaalfabriek langdurig in staking was gegaan. Cyril lijkt vakbondsleden te hebben aangespoord het huis te belegeren van een vriendje uit de Nederlandse immigrantenkerk wiens vader een 'onderkruiper' is, een werkwillige die zijn baan had ingepikt. Lowell beschrijft de gevoelens van zijn vader over de staking, die door vele protestantse landgenoten werden gedeeld:

'Wat er gebeurde was in zijn ogen de triomf van de chaos, het waren de duistere krochten van de menselijke psyche die boven kwamen door een haat die te diep ging om zichzelf nog in de hand te houden... Ik geloof echt dat mijn vader niet in staat was te begrijpen wat mannen als Cyril Guttner voelden als ze hun baan verloren, hun levensonderhoud. Want alles waarin Pete Prins geloofde, zei hem dat de mensen het bestaan moest accepteren zoals het was – zijn positie, zijn situatie zijn lot in het leven. Zo toegewijd als hij was aan het theologische leerstuk van de erfzonde, zo stellig geloofde hij dat werkgevers altijd uit waren op het welzijn van de werknemers en dat het algemeen belang van hun arbeiders bij de beleidsafwegingen voorop stond.'¹

De Nederlandse dominee en Lowells vader proberen hun gemeentelid tegen de woede van de vakbondsmensen te beschermen, maar worden stevig geslagen. Cyril zegt dat hij de enige is die voor de belangen van de arbeiders in de fabriek op durft te komen en de prijs daarvoor betaalt.

Aan de hand van deze geschiedenis komen we bij de vraag of dit een uitzondering was of de norm onder gelovige Nederlandse immigranten? Stonden vakbond en kerk stelselmatig tegenover elkaar? Was dat een gevolg van economische verschillen tussen kerkleden die tot de middengroepen behoorden en arbeiders of had het conflict een levensbeschouwelijke achtergrond? Was die weerstand tegen vakbonden een constante onder de immigranten uit Nederland in verschillende fasen? Hoe werkte de Nederlandse ervaringen in de christelijk-sociale beweging door in de Verenigde Staten of gebeurde dat niet?

Het voert te ver om in deze bijdrage het hele spectrum van Nederlandse immigranten en hun omgang met de christelijk-sociale erfenis na te trekken. Dit artikel concentreert zich op de Nederlandse emigranten in de Verenigde Staten en hun opvattingen over de vakbeweging. Vooral in kringen van orthodoxe protestanten die een hechte subcultuur in Amerika vormden en zich tot de Tweede

Wereldoorlog op Nederland oriënteerden is de kans voor verbindingen het grootst. Ook in Amerika zochten zij naar wegen om hun geloofsovertuiging aan te wenden in maatschappelijke activiteiten. In vakbondswerk kwam dat echter niet tot uiting, slechts een enkele christelijke vakorganisatie in de VS leidde een kommersieel bestaan. Dit artikel gaat op zoek naar een verklaring voor dit gegeven, maar kijkt ook naar wat dit thema op kan leveren voor vergelijkend onderzoek naar geloofsovertuiging en georganiseerde verdediging van de belangen van arbeiders.

1. Algemene verklaring: zwakke socialistische beweging in Amerika

Wie naar een algemene verklaring voor het ontbreken van een levensvatbare Amerikaanse christelijke vakbond, zoals het CNV zoekt, komt al snel terecht in de discussie die de Duitse socioloog en economisch historicus Werner Sombart ruim een eeuw geleden aanzwengelde. In zijn boek uit 1906, dat in het Engels heette *Why is there no Socialism in the United States?*, voerde hij drie categorieën argumenten aan voor de zwakte van socialisme, en dus ook de vakbonden, in de Verenigde Staten. Deze argumentatie zou ook voor de christelijke bonden kunnen gelden. Verklaart Sombart het ontbreken van een zelfstandige christelijk-sociale beweging in Amerika?²

In theorie zou het sterke Amerikaanse kapitalisme een even sterke socialistische beweging oproepen moeten hebben, maar het tegendeel bleek waar. In Amerika waren socialistische organisaties zwak omdat arbeiders niet kritisch waren op het kapitalisme dat hen materiële verbetering beloofde. Individuele kapitalisten, zoals de 'robber barons' aan het eind van de negentiende eeuw, die grote monopolistische bedrijven leidden, stonden wel vaak onder kritiek, maar het kapitalisme zelf niet. Sombart vindt de eerste verklaring van die houding in het Amerikaanse politieke systeem. De burgers, ook de arbeiders, hadden veel meer vertrouwen in het Amerikaanse politieke stelsel dan in Europa gebruikelijk was. Zelfs corrupte partijorganisaties ondermijnden dat vertrouwen niet omdat het stelsel hen vriendendiensten leverde en baantjes bood in ruil voor hun stemmen. Naast de twee grote politieke partijen in een systeem van meerderheden, had een derde partij weinig kans, zeker als die geassocieerd werd met een buitenlandse oorsprong, wat het geval was bij de socialistische partij. Alleen in tijden van grote verdeeldheid, zoals in 1912 kon de socialistische partij scoren. Ze kreeg toen zes procent van de stemmen. Dit gegeven betekende dat de vakbonden geen automatische bondgenoot had, zoals in veel Europese landen.

Een tweede groep argumenten was economisch van aard: het welvaartspeil van Amerikaanse arbeiders lag twee tot drie keer zo hoog als in Duitsland en de arbeider koesterde hoop op welvaartstijging, zoal niet voor hemzelf, dan toch voor zijn kinderen. Bovendien bood Amerika meer economische alternatieven. Dit leidde tot een derde verklaring gelegen in sociale verhoudingen. Het sociale verschil tussen de klassen was kleiner in Amerika. Vanwege de sterke economische ontwikkeling was arbeid kostbaar en kreeg de arbeider meer respect van zijn omgeving. Sombart verbreidt zijn redenering met een verwijzing naar de *frontier*, de schuivende lijn tussen wildernis en beschaving, die een uitweg zou bieden aan arbeiders die het werk in de fabriek beu waren en een eigen boerderij wilden beginnen. De hogere status en de uitlaatklep zouden de druk van radicalisering hebben afgetapt. Als laatste sociale argument bracht hij in dat arbeiders sterke etnische loyaliteiten hadden en daardoor geen verenigd front voor een algemene economische herstructurering vormden.

Deze argumentatie is op onderdelen houdbaar gebleken om de zwakte van de Socialistische Partij te verklaren, maar schiet toch fundamenteel tekort omdat later in de eeuw de frontier nauwelijks een rol meer speelde en de macht van vakbonden tussen 1930 en 1955 enorm toe nam. Ook kan deze redenering geen verklaring geven voor de ontwikkeling van een christelijk-sociale beweging in de bredere betekenis van het woord. Die was er namelijk wel, al werd die vooral gesteund vanuit de bemiddelde burgerij. Amerika was nu juist de bakermat van de allerlei hervormingsbewegingen die vanuit christelijke bewogenheid opereerden, zoals de anti-slavernijbeweging, de drankbestrijding, de ziekenzorg en het onderwijs.³

Het is vruchtbaarder om de moderne arbeidersbeweging te zien als onderdeel van de golf aan emancipatiebewegingen in de negentiende eeuw. De aanzet van de moderne Amerikaanse vakbonden dateert van vlak na de Amerikaanse Burgeroorlog (1861-1865) toen verscheidene vakorganisaties een nationaal verband aangingen, dat uitliep op de oprichting van de *Knights of Labor* in 1869. De *Knights* was een gemengde hervormingsbeweging van arbeiders, kleine zelfstandigen en boeren die zich inzette voor aanpassingen in de economische verhoudingen. In tien jaar tijd groeide deze beweging uit tot een organisatie met 750.000 leden (1880). Onder leiding van de rooms-katholieke spoorwegarbeider Terence

Vincent Powderly schaften de *Knights* hun geheime rites af en matigden hun eisen. Vooral Ierse arbeiders sloten zich bij de *Knights* aan. Ze hoopten op betere lonen en kortere werkdagen en riepen spontane stakingen uit. Na 1886 ging het bergafwaarts met deze losjes georganiseerde club door gewelddadige arbeidsonlusten die de efficiëntere *American Federation of Labor* (AFL) de wind in de zeilen gaven.

De AFL was georganiseerd door de in Engeland geboren joodse sigarenmaker met Amsterdamse wortels, Samuel Gompers. Hij zorgde voor een hechte organisatie, scholing en een sterke loyaliteit dankzij succesvolle, gerichte stakingsacties voor de hogere lonen en kortere werkdagen. Zo werd de AFL een kracht van belang, maar ook beconcurrerd door radicalere groepen. Tussen 1904 tot 1914 groeide de AFL van 1,7 naar twee miljoen leden en in 1919 waren dat er vier miljoen. In deze periode van veel sociale wetgeving kregen de arbeiders steeds meer rechtsbescherming. Tijdens de Eerste Wereldoorlog hielp de AFL mee aan de oorlogsinspanning, maar daarna herpakten de werkgevers in de industrie zich en brachten ze de vakbonden gevoelige nederlagen toe. Bovendien schaadde de angst voor het communisme de reputatie van de vakbonden, die hun uiterste best moesten doen om communistische sympathieën in hun gelederen onschadelijk te maken.

Het presidentschap van Franklin D. Roosevelt (1933-1945) hielp de bonden weer op krachten komen. Het *Congress of Industrial Organizations* (CIO) werd in 1938 opgericht om alle arbeiders in de (zware) industrie te organiseren. In dat jaar voerde de regering Roosevelt voor het eerst een minimumloon in van 25 cent per uur en kregen collectieve arbeidsovereenkomsten rechtsgeldigheid.

In deze decennia maakten de vakbonden hun grootste groei door. Het percentage arbeiders aangesloten bij een bond steeg explosief van 6,8 procent in 1930 naar 25,4 procent in 1954. Na de Tweede Wereldoorlog kwam er een reactie van het bedrijfsleven die de bonden onder druk zette via de Taft-Hartley Act van 1947, die solidariteitsacties in andere sectoren verbood. In 1955 gingen AFL en CIO samenwerken onder leiding van George Meany, die zich steeds meer actief met de politiek ging bemoeien. Sinds Roosevelts herverkiezing in 1936 kon de Democratische Partij op de steun van de vakbeweging rekenen. De Koude Oorlog, de deregulering in de economie en het wegtrekken van industriële productie uit de VS verzwakten de vakbeweging, vooral na 1975. Dit summiere overzicht toont aan dat vakbonden wel degelijk een rol van betekenis speelden in de Amerikaanse samenleving, en met steun van de politiek een tegenwicht konden vormen tegen het bedrijfsleven. Sombarts conclusie dat de meeste Amerikaanse vakbonden niet antikapitalistisch zijn blijft evenwel overeind staan.

Als we deze ontwikkelingsgang van de vakbeweging leggen naast de immigratiegeschiedenis, moeten we rekening houden met de fasering: de pionierfase van de vakbeweging tot 1886, de periode van groei tussen 1886 en 1919, de neergang tot 1935, de bloei tussen 1935 en 1955, en de relatieve achteruitgang daarna. Daardoorheen speelt de relatie tussen de Amerikaanse kerken en de vakbeweging, die aan het begin van de twintigste eeuw een korte periode redelijk goed was, maar daarna steeds meer verslechterde. De Nederlandse immigrantenkerken ontwikkelden een eigen positie in deze relatie.

Op de vraag waarom de Nederlandse immigranten geen eigen vakbond stichtten is een kort en een lang antwoord mogelijk. Een korte verklaring zou uit vier elementen kunnen bestaan. De eerste is dat er gewoon te weinig Nederlanders emigreerden om een levensvatbare vakbond te vormen; een tweede dat deze immigranten ondervertegenwoordigd waren in de sectoren zoals de zware industrie, die de beste voorwaarden voor arbeidersorganisaties schiepen; een derde, dat de Nederlandse immigrantenkerken tegen vakbonden gekant waren; en een laatste dat de immigranten te conservatief waren om zich thuis te voelen in vakbonden.

Hoewel deze redenen op zichzelf wel aannemelijk klinken, geven ze geen onvermijdelijkheid aan: er waren immers wel pogingen om eigen (christelijke) bonden op te zetten. Ik zal achtereenvolgens uitleggen dat het relatief geringe aantal Nederlandse immigranten geen belemmering hoefde te zijn voor eigen organisaties, dat concentratie van deze immigranten in enkele gebieden mogelijkheden bood, dat behoudzucht geen obstakel voor vakbondslidmaatschap was omdat veel vakbondsleden conservatief waren en dat katholieke en protestantse kerken verschilden in hun houding tegenover vakbonden.

2. Patroon van Nederlandse immigratie

De Nederlandse emigratie naar Noord-Amerika voltrok zich in twee perioden. Tussen 1846 en 1940 vertrokken ongeveer een kwart miljoen landgenoten, naar vooral het middenwesten van de Verenigde Staten. Een tweede golf van ongeveer 225.000 personen vertrok tussen 1946 en 1963. Het grootste verschil tussen beide migratiestromen was de vestiging in respectievelijk de Verenigde Staten en Canada. Voor de Tweede Wereldoorlog trok ruim negentig procent naar de VS, na de oorlog liep het Amerikaanse aandeel door de immigratiebeperkende wetten terug tot ongeveer 35 procent.⁴

De timing van de emigratie in het midden van de negentiende eeuw bepaalde de aard van de gemeenschappen. Het toenmalige westelijke deel van Amerika had net de meeste Indianenstammen verdreven en werd snel door blanken in bezit genomen en in cultuur gebracht. De nieuwe deelstaten wuiven inwoners in Europa en Nederlanders met beperkte middelen vonden Amerika een aantrekkelijke bestemming omdat daar grond goedkoop en arbeidskracht duur was. Het is dan ook niet verwonderlijk dat vooral landarbeiders en kleine boeren uit Nederland vertrokken om een eigen boerenbedrijf in het middenwesten op te zetten. Velen profiteerden van de waardeverhoging van hun bezit, dat ze met vereende krachten uitbouwden. Maar ook voor anderen was er werk in de groeiende Amerikaanse economie, bijvoorbeeld in de bouw, de meubelindustrie of de transportsector. Tot 1880 had 80 procent van de Nederlandse immigranten een agrarische achtergrond. Daarna trokken ze meer naar steden, zoals ook veel andere Europese immigranten deden. De plattelandsgelieden in de buurt van steden ontwikkelden zich tot de centra van de Nederlands-Amerikaanse subcultuur.

Dankzij het groepsgevoel en de regionale concentratie ontstond een hechte draagkrachtige basis voor een gemeenschap met een christelijke signatuur. Onder leiding van enkele afgescheiden predikanten zoals Albertus C. van Raalte (1811-1876) en de kapitaalkrachtige Hendrik P. Scholte (1806-1868) trokken honderden emigranten gelijktijdig naar de staten Michigan en Iowa. Dankzij hun verenigingsvorm konden snel gemeenschappelijke voorzieningen opgezet worden die zorgden voor vervoer, kerkdiensten en onderwijs. Zo ontstond geleidelijk een geografisch netwerk van stedelijke en plattelandskolonies. De grootste concentraties Nederlanders bevonden zich in Grand Rapids, Holland en Kalamazoo in Michigan, Chicago, Illinois en in de staten Wisconsin, Minnesota, Iowa en Dakota. Na 1900 kwamen daar gemeenschappen in Washington State en Californië bij.

Rijke boeren konden terecht in Iowa, arme landarbeiders in Michigan of in de steden aan de spoorlijn naar het westen. Zo konden Nederlanders profiteren van de Amerikaanse mobiliteit en toch binnen de subcultuur blijven. Kolonisatie van het verre westen en het zuiden was riskant, maar als iets mislukte konden elders in het Nederlandse netwerk terecht. Vooral landverhuizers die zich bij een Nederlandse immigrantenkerk aansloten, konden rekenen op een Nederlands-Amerikaans vangnet.

Protestantse immigranten slaagden er beter in om hun Nederlandse identiteit te bewaren dan katholieken. De Nederlandse katholieken werden onderdeel van de Amerikaanse kerkorganisatie, die uit gemengde etnische achtergronden bestond. In enkele plaatsen op het platteland van Wisconsin en in de steden Green Bay, Chicago en Detroit ontstonden 'Nederlandse' parochies, die tot 1940 hun eigenheid behielden. De meeste katholieken sloten zich aan bij een gemengde parochie met, bij voorkeur, Duitsers of Vlamingen.

De protestantse immigranten sloten zich aanvankelijk aan bij Reformed Church in America. Deze kerk was trots op haar Nieuw-Nederlandse wortels uit 1628 en hielp de immigranten, ook de afgescheidenen, met vreugde omdat ze daarmee haar ledental en invloed in het westen kon vergroten. De eerste Nederlandse immigranten waardeerden de ruimte die deze kerk bood voor hun levensstijl en zagen Amerikaanse gewoonten niet als een bedreiging. Latere groepen leefden in de veronderstelling dat ze in Amerika hun Nederlandse gewoontes zouden kunnen handhaven. Toen bleek dat het zingen van psalmen, de strikte handhaving van de tucht en de duidelijke afbakening van andere kerken in Amerika minder prioriteit kregen, raakten ze teleurgesteld en vormden ze een alternatief kerkgenootschap, de Christian Reformed Church (1857). Dit kerkgenootschap trok een steeds groter deel van de Nederlandse protestanten en vormde ook een Canadese poot dankzij de toestroom van veel gereformeerde emigranten in de naoorlogse periode. De oriëntatie op Nederland bleef daarom tot 1960 sterk, wat enige afstand schiep tot Amerikaanse gewoonten. Daarom waren de kansen voor een christelijke vakbeweging in Amerika in deze kring het grootst.

Naast het kerkelijke instituut was het van belang dat veel Nederlandse emigranten in gezinsverband vertrokken. Gezinnen boden veiligheid en droegen tradities over. De gemeenschappelijke agenda's van gezin en kerk leidden tot investeringen in een eigen onderwijssysteem. In 1930 vormden de

protestantse Nederlands-Amerikanen een sterke etnische gemeenschap die bestond uit 550 plaatselijke kerken met 225.000 leden. Veertienduizend immigrantenkinderen bezochten 89 christelijke scholen in vijftien staten en konden daarna doorstuderen aan één van de vijf eigen instellingen voor hoger onderwijs. Deze voorzieningen hielpen volgende generaties om de maatschappelijke ladder te beklimmen. De relatief geringe omvang verhinderde niet dat er eigen organisaties werden opgericht. Alleen blijkt wel dat sommige instellingen belangrijker werden geacht dan andere. Kerken, scholen, periodieken waren steunpilaren van de eigen identiteitsbeleving, vakbonden niet. Uit het voorgaande blijkt dat de levensomstandigheden van de meeste Nederlandse immigranten geen voedingsbodem voor radicale hervormingsbewegingen vormden. Landarbeiders werden grondbezitters, gezinnen, kerken en scholen zorgden voor stabiliteit en een sociaal vangnet.

3. Fabrieksarbeiders

De plaatsen waar de vakbonden kans van slagen hadden waren Grand Rapids (Michigan), Chicago en Pullman (Illinois). Daar werkten Nederlandse immigranten in grote aantallen in de zware industrie.⁵ In de meubelindustrie, de belangrijkste bedrijfstak van Grand Rapids, waren Nederlandse werkrachten sterk vertegenwoordigd, maar de vakbonden in deze sector waren niet sterk aan het eind van de negentiende eeuw. In 1890 namen zij 37,8 procent van de arbeidsplaatsen voor hun rekening. Door de bank genomen verdienden ze een goede boterham. De lonen in deze sector lagen vijftig dollar, ruim tien procent, boven het landelijk gemiddelde van \$ 488 per jaar. Arbeiders die bij een vakbond waren aangesloten, verdienden 55 dollarcent per dag meer dan niet aangeslotenen, gemiddeld \$ 2,62 per dag, tegen \$ 2,07 per dag. Stakingen waren zeldzaam. De meest opzienbarende was een staking van vier maanden in de zomer van 1911 om tien procent loonsverhoging, werkdagen van negen uur en afschaffing van stukloon. De staking eindigde in een nederlaag omdat de werkgevers onderling solidair waren en geen krimp gaven, de stakers slechts voor de helft bij een bond waren aangesloten (dus geen uitkering kregen) en de Hollanders aan het werk gingen. In de volgende tien jaar werden hun wensen ingewilligd: de lonen stegen, de lengte van de werkdag verminderde en een verzekeringsstelsel maakte de arbeiders minder kwetsbaar. Naast het gebrek aan eenheid onder de immigrantenarbeiders en de gezagsetrouwheid die de kerk aanwakkerde, werd het hoge percentage van eigenhuisbezit aangemerkt als verklaring van het eind van de staking. De behoefte aan zekerheid en beschaving werden concreet gemaakt in het bezit van een eigen huis. De Hollanders investeerden veel in hun huizen. Woonde in de hele stad in 1885 27 procent van de bewoners in een eigen huis, voor de Nederlandse immigranten lag dat percentage op 38 procent, en onder de Nederlandse meubelmakers lag dat percentage nog hoger, op minimaal 48 procent, met uitschieters naar 82 procent.⁶ Bovendien bleek dat er meer verbondenheid was tussen het management en de arbeiders dan in andere steden, een gevolg van de relatieve kleinschaligheid van de werkplaatsen.

Echte zware industrie bevond zich in Pullman onder de rook van Chicago. Daar werkten 753 Nederlandse immigranten, veelal uit het dorp Roseland, in de Pullmanfabrieken die spoorwagens maakten. Ze vormden in 1892 12 procent van het personeel. In 1886 waren ze stakingsbrekers omdat ze niet met de *Knights of Labor* sympathiseerden. Acht jaar later vond een grote staking bij Pullman plaats. Een reactie op de kortingen van het loon van wel 28 procent, in de depressie die het jaar daarvoor was ingezet. De predikant van de Reformed Church sprak zich tegen de staking uit, maar werd tijdens een bijeenkomst zo door de vakbond onder druk gezet dat hij zich neutraal verklaarde.⁷ De Hollanders waren opnieuw de eersten die weer aan het werk gingen. Beide gevallen bevestigen dat de Nederlandse immigranten in ieder geval collectief weinig ophadden met vakbonden in de late negentiende eeuw.

Desinteresse in de vakbond was niet beperkt tot kerkelijk betrokken Nederlandse immigranten. Slechts twee procent van de arbeiders die in Nederland geboren waren en in de industrie en mijnbouw werkten was lid van een vakbond in 1909. Dit was het laagste percentage vergeleken bij alle andere nationaliteiten. Bij de Duitsers was dat 4,6 procent, de Zweden 9,3 procent, de Ieren 14,8 en met als top de Italianen met 39,8 procent.⁸ Het lidmaatschap was dus geen collectieve, maar een individuele zaak, zoals het voorbeeld van Jan Willem Nijenhuis aantoonde. Hij kwam in 1907, waarschijnlijk uit de Achterhoek naar Newark, New Jersey. Voor hij vertrok had hij last van opgezwollen benen gehad en daarom had hij zich spoedig na zijn aankomst in Amerika aangemeld bij een vakbond. Als schilder verdiende hij \$ 3,28 per dag van acht uren en was hij goed verzekerd tegen ziektenkosten.⁹

Ook de groei van vakbonden vanaf de jaren dertig veranderde niets aan de relatie tussen Hollanders en vakbeweging. In de jaren dertig kwamen de kleine transportondernemingen van veelal Groningers onder vuur van de vakbonden te liggen. De bonden gebruikten de toegenomen macht om zelfstandigen dwars te zitten en soms te intimideren. In veel industrieën konden arbeiders alleen een contract krijgen als ze lid werden van een vakbond, de zogenaamde *closed shop*. Ook de transportsector ondervond die druk. De Nederlands-Amerikaanse eigenaars werden gedwongen om alleen vakbondsleden aan te nemen. Ze gaven toe, maar door de ondemocratische bestuursmethoden, nauwe banden met de rooms-katholieke kerk, en de financiële schandalen in de jaren '50 hielden de bonden een slechte naam. Alleen onder druk om hun baan te houden werden Nederlandse immigranten lid. Deze slechte reputatie leidde in 1954 tot een voorstel op de synode van de Christian Reformed Church om kerkleden te verbieden lid te zijn van de CIO of de AFL. Dit voorstel werd verworpen omdat er teveel leden bij een vakbond waren aangesloten.¹⁰

Dankzij de combinatie van een basisopleidingsniveau, bruikbaar sociaal kapitaal en een netwerk hadden veel Nederlandse immigranten een goede uitgangspositie op de arbeidsmarkt. De Amerikaanse historica Trudy Selleck toonde echter aan dat economische banden zwakker waren dan de religieuze gemeenschapsbanden. Deze laatsten waren bepalender voor het beleven van een eigen identiteit. Verandering van werkkring of van het verhuizen van een bedrijf (soms een hele bedrijfstak) zelfs over deelstaatsgrenzen heen werd uitgevoerd als er maar een kerkgemeenschap wachtte.¹¹

4 De Nederlandse immigrantenkerken en de vakbeweging

De Nederlandse immigrantenkerken waren niet bij voorbaat antivakbond. Zij moesten een standpunt innemen en in de loop van de tijd herzien. In die ontwikkeling ondervond de Reformed Church in America het probleem dat ze de armoede eerst zelf moest gaan ontdekken omdat de samenstelling van de kerk het probleem niet direct opdrong, zoals dat bij de rooms-katholieke kerk het geval was. Veel leden van de Reformed Church in de steden waren in goeden doen en hadden zich het Amerikaanse 'gospel of wealth' eigen gemaakt. Dat hield in dat iedereen zelf verantwoordelijk was voor zijn of haar welvaart en dat vakbonden de vrije markt verstoorden. De gemeentes in het middenwesten bekommerden zich vooral om de Nederlandse immigranten; gemeenteleden aan de oostkust stichtten tal van liefdadigheidsprojecten voor de armen, maar weinig met de armen zelf. Zonder sterke kerkelijke commissies of geprofileerd leiderschap was de kerk op persoonlijke initiatieven aangewezen. Ze sloot niet de ogen voor sociale problemen, maar zocht de oplossing in het standpunt dat alleen persoonlijke verandering tot maatschappelijke hervormingen kon leiden. Dankzij contacten met andere kerkgenootschappen sijpelden meer structurele ideeën over hervorming in de kerk door. Na 1900 inspireerden deze ideeën enkele predikanten in de kerk tot meer georganiseerde sociale actie.¹²

In de Christian Reformed Church (CRC) lagen de zaken anders. Deze kerk was veel meer de kerk van de nieuwkomers, de predikanten hadden dezelfde sobere immigrantenachtergrond als hun kerkleden en bovendien was dit kerkgenootschap strakker georganiseerd. Kerkhistoricus Henry Zwaanstra merkte op dat geen ander sociaal onderwerp de gemoederen in de Christian Reformed Church rond 1900 zo bezig hield als de positie van de arbeider.¹³ Dit debat voltrok zich in drie fasen: tot 1900 waren de vakbonden verdacht bij de merendeels plattelandsbevolking in Michigan. Het aanvankelijke verbod op lidmaatschap van 1886 was gebaseerd op de oorsprong van de *Knights of Labor* als geheim genootschap (en de Christian Reformed Church was nu juist gegroeid door afwijzing van het geheime genootschap van de Vrijmetselaars), de associatie van vakbonden met geweld en een berusting in de Voorzienigheid binnen de kerk.

Onder druk van de toename van stedelijke bevolking en uit inspiratie vanuit het Nederlandse voorbeeld, werd in 1892 in Grand Rapids de vakvereniging Patrimonium opgericht. Deze bond bestond echter maar twee jaar en ging ten onder ging aan kritiek vanuit de kerken, die Patrimonium van socialisme verdachten. Haar spreekbuis, *De Christen Werkman*, legde ook het loodje. Dit was een eigen initiatief van immigranten. Maar de aandacht voor het sociale vraagstuk bleef de kerkleden bezighouden en steeds weer moest de positie van de christen-arbeider besproken worden. Sommigen drongen aan op christelijke vakbonden, maar kampten met het probleem dat het lidmaatschap van neutrale vakbonden werd getolereerd, zolang die hun leden niet tot onchristelijk gedrag aanzetten. In 1910 richtten enkele leden in Grand Rapids een *Christian Labor Association* (CLA) op, maar dat bleek meer een gesprekskring dan een vakbond en gaf gauw de geest. Soortgelijke initiatieven van

behangers en schilders ondergingen hetzelfde lot. De discussie werd belast met allerlei theoretische vragen over de toepasbaarheid van in Nederland geformuleerde principes en de wenselijkheid om door isolement het eigene te verliezen. De morele steun van de progressieve predikant J. Groen voor deelname in bestaande bonden, riep een even sterk tegengeluid op voor christelijke bonden. Sommige kerkelijke vergaderingen besloten dat een lid van een neutrale bond geen ambtelijke functie in de kerk mocht bekleden. De spanning steeg en moest stijgen om tot een doorbraak te komen.

De prioriteiten van de Christian Reformed Church lagen eerst bij de opbouw van de kennisinfrastructuur en de organisatie, door middel van de uitgave van een kerkblad, het stichten van een theologische opleiding (1876) en het opzetten van een systeem van onderlinge steun aan nieuwe kerken. Rond 1890 waren deze doelen bereikt, daarna stak de kerk veel energie in instellingen voor gezondheidszorg, in een netwerk van scholen en werd een begin gemaakt met zending in het buitenland. Na 1920 oriënteerde de kerk zich op het vinden van partners in Amerika. De daarbijbehorende liturgische en theologische aanpassingen zorgden voor onrust. Belangrijke stappen om aan te sluiten bij moderne ontwikkelingen in Amerika werden in de jaren '40 gezet door radiodiensten te beginnen en aansluiting te zoeken bij de *National Association of Evangelicals* in 1943 (al bleek dat tijdelijk). Nieuwe colleges werden in de jaren '50 gesticht en in de jaren '60 werd het Calvin College verder uitgebouwd en werden tal van liefdadigheidsinitiatieven opgezet. In de jaren '70 braken maatschappelijke discussies en de rechten van minderheden door en die trend is nog steeds bezig. Hoewel de oprichting van een eigen vakbond met ere werd genoemd, was daar naar buiten toe weinig ontwikkeling te melden.¹⁴

Dus in beide kerkgemeenschappen was wel oog voor de noden van de arbeiders, maar bij de één ontbrak het noodzakelijke kerkelijke denkkader en bij de ander verlamde de interne discussie daadwerkelijke steun.

5 Conservatisme

Een verwijzing naar het algemeen conservatieve karakter van de Nederlandse immigranten levert op zich geen verklaring op. Ze waren dat niet noodzakelijk van huis uit, maar vooral als lid van de immigrantengemeenschappen waar ze deel van uit maakten. De leden van de beide Nederlandse immigrantenkerken ontwikkelden een voorkeur voor orde, gezag en vrij ondernemerschap, ook al hadden ze ook oog voor de schaduwkanten van het kapitalistische systeem.¹⁵ De interne kerkelijke discussie zwakte verschillende kanten op; nu eens werden neutrale bonden als verwerpelijk bestempeld en dan weer durfden de kerken het niet aan om de leden van deze vakbonden onder censuur te zetten. Zo bleef het initiatief voor een christelijke bond toch te weinig noodzakelijk.

Het is bovendien de vraag of de immigranten behoudender waren dan hun achtergebleven landgenoten. De betrekkelijk late geboorte van een nationale protestants-christelijke vakbeweging, het CNV in 1909, met een zwak antikapitalisme duidde ook niet op een radicale mentaliteit. Het CNV en zijn voorlopers beleden Gods voorzienigheid, debatteerden over de legaliteit van het ingrijpen in bedrijfsstructuren, maar waren niet uitgesproken maatschappijkritisch. Bovendien stond de vakbond organisatorisch nog in de kinderschoenen. Vanaf 1921 verkondigde het CNV medezeggenschap, maar kon het de werkgevers in eigen kring niet overtuigen van de principiële toelaatbaarheid en de goede gevolgen. Pas na de Tweede Wereldoorlog ging het CNV zich duidelijker afzetten tegen het conservatisme in eigen kring, terwijl het tegelijkertijd wilde putten uit het neocalvinistische elan binnen zijn voornaamste politieke bondgenoot, de ARP. Deze combinatie ontbrak in Noord-Amerika. Bovendien raakten na de Tweede Wereldoorlog veel Nederlandse immigranten onder de invloed van het nationalisme in Amerika, waarin radicale vakbonden als on-Amerikaans werden veroordeeld.¹⁶

6 Een christelijk vakverbond voor Amerika

De immigranten die het aandurften om een eigen christelijke vakverbond te stichten, haalden hun inspiratie uit Nederland. Een gedicht uit 1917 voor de 'Chr. Labor Unions' toonde die historische inspiratie aan en onthulde tevens de zwakte van de organisatie en het gevoel van onbehagen over het gebrek aan steun van de kerk:¹⁷

Komt, broeders, 't hoofd omhoog,
Onze oude vane omhoog,
De zielen hoog!

't Verleden leeft in ons,
Het Heden hoopt op ons,
De Toekomst straalt voor ons;
God is met ons.

Komt, broeders, 't zaad gestrooid,
Uw vaandel fier ontplooid,
Niet laf vergooid;
Het Woord, waaruit ge leeft,
Waarvoor gij beeft en streeft,
Als 't moet, gewillig sneeft,
Uw leven geeft.

Ons heldental tal zij klein,
De Kerk niet onzer één,
Toch met gebeen
En 't wapen van God's Woord
Gaan wij gemoedigd voort,
Tot Hij, Die ons verhoort,
Haar rust verstoort.

Het zou nog veertien jaar duren voordat er echt sprake was van een georganiseerde vakbeweging. De *Christian Labor Association* (CLA) die in 1931 werd gesticht was eigenlijk geen bond, maar een vereniging, waarvan het oorspronkelijke doel was om werkelozen aan een baan te helpen. Pas nadat vakbonden in 1935 wettelijke garanties kregen van de regering, ging de CLA zich op de rechten van werknemers richten. De meest vruchtbare weg was om lokale verenigingen per fabriek op te richten om met de werkgevers te onderhandelen.

De groei van de bond werd belemmerd door een aantal dilemma's. Het eerste was tussen staken, om de tanden te laten zien — wat veel van haar leden onchristelijk vonden — of blijven praten, wat een tandeloze indruk maakte. Een tweede dilemma deed zich voor in de verhouding met de kerk. Om haar positie te verstevigen vroeg de CLA aan de synode van de Christian Reformed Church om in te stemmen met de onverenigbaarheid van lidmaatschap van een neutrale vakbond en een ambt in de kerk. Om de druk op te voeren kregen de leden van de Christian Reformed Church die geen lid van de CLA werden het verwijt dat ze niet echt bekeerd waren. Deze uitlatingen schrokken veel potentiële leden af. Het derde dilemma was het streven naar isolement en de drang om in de wereld invloed te hebben.¹⁸ Het vierde spanningsveld vormde de relatie met ondernemingen. Waar de CLA zich richting de kerk expliciet als een verlengstuk presenteerde, deed ze dat richting bedrijven niet. Vandaar dat de beste conditie voor een levensvatbare CLA-afdeling een fabriek was waarvan de eigenaar lid van de Christian Reformed Church was. Meestal kwam de CLA pas op de proppen als een andere bond zich ging organiseren, soms op aangeven van de werkgever die lid was van dezelfde kerk, zoals koekfabrikant John Hekman. Hij stond de bond toe, waardoor deze afdeling met 440 leden de grootste werd in Grand Rapids.

Vaak riep de stichting van een nieuwe bedrijfsafdeling juist protesten op van de andere bonden die moeite hadden om in te zien dat de CLA een echte vakbond was en geen exclusieve godsdienstige club. De grootste omvang haalde de CLA in Californië, waar veel melkveehouderijen eigendom van leden van de Christian Reformed Church waren. In 1961 telde deze afdeling 462 leden, onder wie ook Portugese en Mexicaanse arbeiders. Die kleine verbreding was een gevolg van de wettelijke eis dat vakbonden open moesten staan voor iedereen, al bleven bestuursfuncties voorbehouden voor belijdende christenen. Dankzij dit compromis kon de National Labor Relations Board de CLA accepteren, maar de eerdergenoemde tweeslachtigheden bleven de groei van de bond belemmeren. Het hoofdkwartier in Zeeland, Michigan, bleef klein. In 1962 wonde het totale ledental van 2.374 verspreid over vijf staten in Amerika.

In Canada had de verwante *Christian Labour Association of Canada* (CLAC) meer succes.¹⁹ Dankzij de visie van CNV-voorman Marinus Ruppert voor een christelijke vakbond die een taak had in de hervorming van de samenleving en de snelle en geconcentreerde groep van gereformeerde

immigranten in Canada, die hun positie als burger, werknemer en gelovige opnieuw moesten bepalen, was de CLAC daar wel levensvatbaar. De Nederlandse CNV-vertegenwoordiger F.P. Fuykschot hielp daar de CLAC te organiseren in 1952, aanvankelijk minder kerkgebonden en vooruitstrevender dan haar zusterorganisatie in de Verenigde Staten. Maar hetzelfde patroon voltrok zich: de CLAC werd een verlengstuk van de Christian Reformed Church en bleef daardoor klein en gebonden aan een homogene etnische groep. Pogingen van Fuykschot om de CLAC uit te laten groeien tot een protestantse vakbond stuitten op verzet van de leden in de Christian Reformed Church, die hun vertrouwen in hem hadden verloren. De meest overtuigde neocalvinisten bevonden zich echter in de Canadian Reformed Church. Deze kerk was ontstaan uit de emigranten uit de Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, het kerkgenootschap dat in 1944 was ontstaan en wiens leden niet samen met leden uit andere kerken in één bond vertegenwoordigd wilden zijn.²⁰

Die naoorlogse impuls uit Nederland kwam pas laat op gang vanwege het beperkte opleidingsniveau, de geringe talenkennis plus de sterkere gerichtheid op de nationale en niet de internationale geschiedenis, die de protestanten onderscheidden van katholieken en socialisten. De eisen van de twee Noord-Amerikaanse overheden voor inclusief lidmaatschap en onderlinge solidariteit onder arbeiders hielden de CLA en de CLAC bezig, waardoor ze weinig concrete resultaten konden boeken. Wat de beide vooral beklemtoonden was integriteit en het streven naar harmonie, in de plaats van confrontatie.

7 Voorselectie

Ondanks deze kleine geschiedenis van twee minuscule vakbondjes vergeleken bij de miljoenengigant AFL-CIO, moet er toch nog een betere verklaring gevonden voor de geringe vakbondsbereidheid van Nederlandse immigranten, kerkelijk of niet. We moeten daarvoor terugkeren naar de emigranten voordat ze vertrokken, en aansluiting zoeken bij de analyse van de verschillende strategieën voor gezinnen om vooruit te komen, die historicus Lex Heerma van Voss heeft gemaakt.²¹ Hij benoemde emigratie als één van drie middelen die een arbeidersgezin ter beschikking stonden om te overleven naast het zich schikken in het economisch systeem, door zich fatsoenlijk te gedragen of zich te verzetten, bijvoorbeeld door het lidmaatschap van een vakbond. Wie voor verzet koos, had de sterke netwerkfunctie van de vakbond nodig, aangezien het lidmaatschap iemand verdacht maakte. Aansluiting bij een vakbond was een aanslag op de respectabiliteit en kon een heel familieverband 'besmetten', al was lidmaatschap van een minder radicale christelijke vakbond minder riskant. De zwaarste optie was het om het economisch systeem te hervormen; het meest gebruikelijk was om samen te werken met de werkgevers. Voor een deel van de gezinnen bood emigratie een derde en alleszins redelijk alternatief voor het Nederlandse systeem. Het feit dat de Nederlandse emigratie meer dan in andere landen in gezinsverband werd ondernomen, maakt deze reconstructie aannemelijk, al waren de keuzen niet gelijkwaardig en ook niet helemaal wederzijds exclusie. Dat gezinnen konden kiezen uit verschillende strategieën betekent dat de emigranten uit de arbeidersklasse al voorgesorteerd waren en dat ze ook in de nieuwe situatie niet zo snel een andere, lastiger strategie kozen, te meer daar samenwerking met werkgevers vrij snel zichtbare verbetering opleverde, zoals Sombart al heeft aangetoond.

Laten we deze hypothese, die uitgaat van continuïteit van de gekozen strategie in het buitenland testen met een aantal voorbeelden, want een gezin (of individu) kon in de loop van de tijd achtereenvolgens verschillende strategieën proberen. Zij die zich aanvankelijk schikten konden door rationele afwegingen of door emotionele prikkels toch voor landverhuizing kiezen. En dat gold ook voor vakbondsleden, die in de Verenigde Staten angekommen, weer opnieuw konden kiezen.

Een aanwijzing voor deze voorsortering was dat betrekkelijk weinig voormannen van socialistische huize naar Amerika emigreerden, terwijl de christelijke bonden pas volwaardig meetelden toen de grootste emigratiegolven al voorbij waren. In de overtuiging van veel socialisten stond het kapitalistische Amerika aan de verkeerde kant van de klassenstrijd. Pieter Stokvis karakteriseerde de socialistische immigranten uit Nederland naar de VS als geïsoleerde personen. Iemand met ervaring in de Nederlandse arbeidersbeweging was Louis van Koert, die in 1893 om persoonlijke redenen naar Chicago emigreerde en later naar Grand Rapids trok, waar hij een afdeling van de Socialist Labor Party stichtte waarbij zich alleen een paar onkerkelijke en vrijzinnige arbeiders aansloten. De tegenkrachten van kerk, predikanten en religieuze pers bleken echter te sterk. Anderen merkten dat de immigranten met anarchistische idealen makkelijk zwichtten voor de verlokkingen van de consumptiemaatschappij. De volhouders hadden het extra moeilijk in tijden van oorlog, omdat hun

pacifistische stellingname verdacht was.²² Als Nederlandse activisten echt resultaat wilden boeken, sloten ze zich aan bij Duitse groepen.

Arbeiders die vooral uit waren op lotsverbetering konden in Amerika een deel van hun doelstellingen verwerkelijken: ze ontvingen meer loon, waren onafhankelijker en genoten grotere gelijkheid. Zij voelden zich redelijk thuis in de Democratische Partij die opkwam voor hun belangen. Voor een eigen etnische organisatie waren de immigrantengroepen meestal te klein. Een paar gevallen zijn bekend van Friese arbeiders met socialistische sympathieën die in de jaren 1890 vanuit Het Bildt naar Chicago, Paterson, New Jersey, en naar Orange City in het noordwesten van Iowa emigreerden. Samen met Grand Rapids en Holland in Michigan waren dat de plaatsen waar in het begin van de twintigste eeuw kortstondige arbeidersbewegingen functioneerden.²³ Tot de Eerste Wereldoorlog brachten daar Nederlandstalige socialistische nog sporadisch eigen blaadjes uit, maar daarna niet meer. Grand Rapids liep voorop en mocht zich in 1908 verheugen in het verschijnen van *De Volksstem*. In Paterson, New Jersey, werd in 1911 en 1912 *Nieuw Nederland* uitgebracht en in Holland, Michigan, verscheen in 1914 *Voorwaarts*. Langer dan een jaar hielden deze bladen het niet vol.²⁴

De jaren vlak voor de Eerste Wereldoorlog vormden de top van de vakbondsactiviteiten van Nederlandse arbeiders. In 1913 hadden arbeiders in Holland, Michigan voor het eerst meegelopen in de Labor Day optocht. Deze stad had sinds 1897 een afdeling van de Socialist Party, waar tot het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog arbeiders uit het tweede kiesdistrict probeerden een socialistisch alternatief te vormen. De crisis van 1907 gaf hen wat steun in de rug, maar die verliep gauw. De enige socialist die als gemeenteraadslid werd gekozen was Vernon F. King, geen Hollander, en zijn machtsbasis waren niet recente immigranten, maar in Amerika geboren arbeiders. Hij voerde pleidooien voor progressieve publieke voorzieningen voor gas en water en de achturedag. Zijn rol was na drie jaar uitgespeeld omdat zijn eigen partij hem afzette wegens vermeend machtsmisbruik.²⁵

De utopische socialist Frederik van Eeden ontwierp een plan voor een coöperatieve onderneming. Het Nederlandse project mislukte in 1907, waarna Van Eeden het in 1909 opnieuw probeerde in Noord Carolina. Zijn coöperatieve landbouwkolonie daar verliep door gebrek aan financiering, leiding en motivatie. De pioniers verlieten bijna allen het gebied.²⁶ De droom van Van Eeden was onvoldoende om een kolonie te kunnen stichten. De strategie om een alternatieve gemeenschap te vormen, werkte niet.

Waarschijnlijker was het dat socialistische arbeiders zich aanpasten. Een fraai voorbeeld van een anarchistische arbeiderszoon die zijn strategie honderdtachtig graden draaide was Hendrik Meijer die in 1907 Hengelo verruilde voor Holland, Michigan. Daar werd hij de grondlegger van een supermarktketen en een schoolvoorbeeld van een geslaagd ondernemer.²⁷

Uit bovenstaande voorbeelden blijkt dat de band met Nederland onder vakbondsmensen vaak verloren ging. De enige vakbondsleiders met Nederlandse wortels die in Amerika prominent werden waren Joodse immigranten. Samuel Gompers, wiens vader Amsterdam had verruild voor Londen en later New York, waar hij en zijn zoon in de sigarenindustrie werkten en Gomperts junior in 1886 de *American Federation of Labor* oprichtte. Daniel DeLeon, afkomstig van Curaçao, ging nog een stap verder en sloot zich in 1888 bij de *Knights of Labor* aan en vertrok elf jaar later naar de Socialistische partij. Contact met Nederland hadden ze nauwelijks, met andere Nederlandse immigranten elders nog minder. De meeste aansluiting had deze beweging onder de joodse emigranten die uit Nederland vertrokken waren tussen 1870 en 1915 en die grotendeels afkomstig waren uit de tabaks- en diamantindustrie in Amsterdam. Die joodse gemeenschap in de Nederlandse hoofdstad telde verhoudingsgewijs veel armen, die de onderdrukking elders in Europa waren ontvlucht. Het ontbrak de synagogen aan middelen om hen materiële hulp te bieden. De armen organiseerden zichzelf op basis van hun herkomst en niet via religieuze verbanden. In New York zetten ze dit patroon voort. Verenigingen voor onderlinge bijstand en daaruit voortvloeiende culturele clubs vervingen de rol van de synagogen. Het socialisme bood deze groepen een begaanbare weg om zich te emanciperen. Dit parcours werd nog versterkt doordat deze immigranten vaak een tussenstop maakten in Londen, waar ze zich het Engels eigen maakten.²⁸

Naast de voorselectie van de immigranten, voert Heerma van Vos nog een tweede, specifiekere element aan dat met name de zwakte van de christelijke vakbond kan verklaren: de identiteitsbeleving van de arbeider. In zijn evaluatie van de geschiedschrijving over de arbeidersbeweging toont hij zich bewust van de grote invloed van andere identiteitsvormers, geslacht, godsdienst en etnische groep in de context van emigratie. Dit inzicht helpt ons aan een aanvullende verklaring voor het gebrek aan

populariteit van de (al of niet christelijke) vakbeweging onder Nederlandse protestantse immigranten: zij zagen zichzelf eerder als gereformeerde mannen of vrouwen met een Nederlandse achtergrond, dan als arbeider. Voor hen vormde die zelfkarakterisering een obstakel voor het vakbondslidmaatschap die waarschijnlijk voor leden van andere zuilen niet geldt.

8 Geloof en sociale beweging: Amerikaanse protestanten

Deze constatering brengt ons tot de vraag in hoeverre ontwikkelingen in Nederland en in de Verenigde Staten vruchtbaar met elkaar vergeleken kunnen worden. James Kennedy propageerde deze vergelijking om zo het voorspelbare karakter van het verzuiling-ontzuiling schema te voorkomen. Hij stelde in Cahier 7 voor om drie alternatieven voor het zuilenverhaal te onderzoeken. De eerste is om de christelijk- sociale organisaties naar geloofsrichting onder te verdelen, dus om vooral protestantse en rooms-katholieke netwerken te bekijken. Deze invalshoek zoekt naar de thema's die protestanten in de VS bezighielden en waarvoor ze organisaties oprichtten.²⁹

Zijn tweede suggestie is om de sociaal-economische organisaties te interpreteren als een specifieke fase in de ontwikkeling van sociale bewegingen. Was de urgentie voor welvaartsvraagstukken anders in de VS? Een derde handreiking is om naar de relatie tussen organisaties en de kerken te kijken. Dat laatste lijkt het vruchtbaarst te zijn omdat in de VS de Nederlandse immigrantenkerk de kern van de subcultuur vormde en vormt.

De eerste en laatste aanbevelingen wil ik graag combineren als slot van dit artikel, om aanknopingspunten in de Amerikaanse geschiedenis uit te stallen en het terrein van de verhouding tussen kerk en vakbond, religie en arbeidersbeweging te ontsluiten. Die relatie blijkt nog steeds onderbelicht te zijn gebleven, toch wordt al gauw duidelijk hoeveel protestanten en katholiek van elkaar verschillen.

Als één van de eerste Amerikaanse historici, somde Herbert G. Gutman een aantal belemmeringen op voor een soepele relatie tussen de vakbeweging en de kerk.³⁰ In de achttiende en negentiende eeuw leerden de gevestigde kerken dat ingrijpen in de ondernemersvrijheid een aantasting van goddelijke regels vormde. Gekoppeld aan de overtuiging dat armoede een gevolg van de (persoonlijke) zonde was, werd structureel ingrijpen ontmoedigd. Pas de *Social Gospel*-beweging aan het eind van de negentiende eeuw sprak deze opvattingen tegen. Deze christelijk-sociale stroming binnen het Amerikaanse protestantisme stond voor sociale gerechtigheid en kwam op voor de slachtoffers van snelle verstedelijking en industrialisatie. Kernbegrip was het vestigen van het Koninkrijk van God, waaraan de mens mee kon werken. Denkers zoals Washington Gladden en Walter Rauchenbusch, auteur van het invloedrijke boek *Christianity and the social crisis* (1907), slaagden erin de relevantie van het christelijk geloof voor eigentijdse problemen aan te geven en steun te verwerven voor vooruitstrevende politieke hervormingen, zoals democratische rechten, redelijke werkdagen en eerlijke lonen, maar het lukte deze predikanten niet om veel nieuwkomers en immigranten in de steden bij de kerk te betrekken. Hun effect was vooral indirect merkbaar, via de oprichting van een nationale raad van kerken, die studie maakte van maatschappelijke problemen.

In deze groep paste de Nederlandse immigrant Abraham Muste (1885-1967) uit Zierikzee, die als zesjarige jongen met zijn gezin in 1891 in Grand Rapids aankwam, precies in het beginjaar van de christelijk sociale beweging. Het gezin sloot zich aan bij de Reformed Church in America. De kinderen doorliepen het christelijk onderwijs, totdat de kosten te hoog en de kwaliteit te laag werd, zodat ze naar de openbare school overgingen. Na scholing op het Hope College studeerde Muste verder theologie aan het New Brunswick Seminary aan de Oostkust. Daar raakte hij onder de invloed van de *Social Gospel*.³¹ In de praktijk van zijn eerste gemeente, de Fort Washington Collegiate Church, struikelde hij over de armoede in de New Yorkse achterbuurten en kreeg hij sympathie voor het socialisme. Dit betekende dat hij geen plaats meer had in de Reformed Church en hij vertrok naar het veel minder strikte kerkgenootschap van de congregationalisten. Hij zette zich in voor vakbondsrechten, de achturedag en pacifisme, een visie die door het merendeel van de Nederlandse protestantse immigranten niet gedeeld werd. Van het overnemen van Nederlandse tradities was natuurlijk geen sprake.

Gutman gaf aan dat er in de boezem van de leden van een nieuwe sociale beweging een vuur moest branden dat hun visie uittilde boven het onmiddellijke profijt. Naast de idealen van de republikeinse politieke traditie was het vooral de toekomstverwachting van het traditionele Amerikaanse christendom dat deze inspiratie leverde. Het vuur verspreidde zich door profetische waarschuwingen tegen hebzucht en andere afgoden, door nieuwe concepten van bevrijding, door veel aandacht voor de zaligsprekingen,

de verwachting van het duizendjarig vrederijk, dat alleen zou komen als sociale gerechtigheid hersteld werd, terwijl ook de perfectionistische traditie die opriep om het kwade echt te overwinnen bijdroeg aan het enthousiasme.

Deze retoriek werd tot 1900 vernomen, zakte weg, maar keerde voor korte tijd terug tussen 1912 en 1916 toen de vakbonden de mobilisatiestrategieën van de evangelicalen overnamen om de vakbeweging uit te breiden door de campagne van de *Labor Forward Movement*.³² Dit tijdelijke verbond van behoudende en vooruitstrevende gelovigen vestigde de aandacht op de belangen van de arbeiders en verwierp tegelijk het socialistisch alternatief. Veel arbeiders identificeerden zich (nog) met de kerken die omgekeerd voor het eerst de problemen van de arbeidende klasse serieus namen.

Er was echter ook een andere kant: in behoudende protestantse kerkgenootschappen in Amerika, vooral bij de baptisten stond het recht op eigendom en de belangen van de ondernemers vooraan. Materiële welvaart werd als een teken van Gods zegen geïnterpreteerd en daarom mochten de rijke ondernemers op ieders respect rekenen. Enkelingen waren kritisch op de puissantrijke *robber barons* en velen steunden het streven naar vrije vergadering, hogere lonen en korte werktijden, maar keurden stakingen en bezettingen die het eigendomsrecht aantasten, af. Tevredenheid en preken over de gouden regel en een oproep om disputen in onderling overleg op te lossen, vormden de standaardoplossingen. De kritiek op de vakbeweging groeide naarmate er meer buitenlanders tot haar toetraden en had dus ook xenofobische trekjes.

De economische crisis van de jaren '30 riep wel meer sympathie op voor de arbeider, maar kritiek op de New Deal domineerde in de kringen van de baptisten vanwege de machtsconcentratie bij de president en centrale overheid en een ontevredenheid over president Franklin D. Roosevelt die het alcoholverbod had herroepen.³³ Het was nog steeds het protestantse deel van de natie dat kon zorgen voor een brug van vakbeweging naar respectabel burgerschap, maar die functie ging na de Tweede Wereldoorlog verloren. Over de recente geschiedenis van de relatie kerk en vakbeweging is nauwelijks geschreven. Toch hielden steeds meer kerkgenootschappen zich met dit soort sociale vraagstukken bezig, zoals we dat ook bij de Christian Reformed Church tegenkwamen. Ook nationale organisaties zoals de *Federal Council of Churches* en de *National Association of Evangelicals* riepen onderzoeksgroepen in het leven.

9. Geloof en vakbeweging: Amerikaanse katholieken

Ondanks het feit dat dit essay weinig aandacht besteedde aan de vakbondsactiviteiten van Nederlandse katholieke immigranten is het toch belangrijk om de houding van de Rooms-Katholieke Kerk tegenover de vakbeweging te onderzoeken. Die houding is namelijk van belang omdat veel protestanten een sterke verwantschap tussen beide twee instituties meenden te zien. Aangezien beide hun oorsprong buiten Amerika hadden en leken te botsen met vrije markt en democratische praktijken, waren ze verdacht.³⁴

Aangezien de toestroom aan immigranten na 1880 veel katholieken telde (vooral uit Ierland, Duitsland, Polen en Italië) die in laagbetaalde banen met zwaar werk kwamen, vormden deze katholieken een steunpilaar voor de vakbeweging. Prelaten als kardinaal James Gibbons gaven openlijk steun aan deze beweging, tegen de zin van Rome en hun behoudende collegae. Zolang de bonden maar niet het socialisme omarmden, antireligieus of gewelddadig werden, konden ze op steun van een deel van de katholieke kerk rekenen.³⁵ Radicale priesters moesten de kerk verlaten. Pas na Wereldoorlog I bracht het Amerikaanse episcopaat een studie uit over de sociale problemen, waarin veel progressieve ideeën waren verwerkt.

In de crisisjaren na 1929 groeiden de vakbonden enorm. Haar leden waren voor tweederde deel katholiek en de katholieke intelligentsia moedigde het vakbondslidmaatschap aan als middel voor verbeterde verhoudingen tussen kapitaal en arbeid. Een belangrijke voorvechtster voor de rechten van de katholieke arbeiders was Dorothy Day (1899-1981). Voordat zij lid werd van de Rooms-katholieke kerk was zij een actief communiste geweest. Zij rekende het tot haar taak om het communistische verwijt dat de kerk de sociale noden van de arbeider negeerde te ontzenuwen. Dat deed zij door de *Catholic Worker* beweging op te richten die eerst met een maandblad voorlichting aan arbeiders gaf, maar al spoedig ook daadwerkelijk hulp aan dak- en werklozen, slachtoffers van de economische crisis van de jaren '30, ging verlenen. Ook de rechten van vakbonden verdedigde ze met verve. In 1937 sloegen veel katholieken de handen ineen in de *Association of Catholic Trade Unionists*, die zich tot doel stelde om katholieken beter te laten functioneren in de vakbonden en de vakbonden te versterken.

De meeste historici van de arbeidersbeweging verzaken de godsdienstige elementen omdat religie eerder wordt gezien als tegenstander, die de arbeiders verdeelde onder verschillende kerkelijke loyaliteiten, of

die gehoorzaamheid aan gezag propageerde, dan als partner van de arbeidersemancipatie wordt gezien. Het debat ging vooral om de vraag of geloof arbeidsprotesten aanwakkerde of ondermijnde, maar bleef beperkt tot de periode voor de Amerikaanse burgeroorlog (1860). In een zeldzaam artikel over de verhouding van geloof en de arbeidersklasse in de twintigste eeuw, toont historica Evelyn Sterne met het voorbeeld van Providence, Rhode Island, aan dat de parochies de plaatsen waren waar naar verhouding de meeste arbeiders georganiseerd waren in de periode 1890-1930.³⁶ De meeste katholieke arbeiders waren niet aangesloten bij een vakbond en vrouwen konden niet terecht in saloons, politieke bijeenkomsten of onderlinge zorgorganisaties.

In de jaren '20 waren de onderlinge etnische verschillen in de Rooms Katholieke kerk van Rhode Island vervaagd, bood de kerk tal van activiteiten aan (van lezingen, toneelvoorstellingen tot parades en biljartclubs) en konden de kerkleden een rol in de samenleving gaan spelen. Priesters in de stad steunden acties voor hogere lonen, kortere werkdagen, medezeggenschap en sociale zekerheid al vroeg in de twintigste eeuw. Vakbondsleiders waren kerkleden. De Eerste Wereldoorlog vroeg om bevestiging van tekenen van vaderlandsliefde onder katholieken. In de jaren twintig verzekerden veel katholieken in deze staat zich van kiesrecht voor mannen en vrouwen en verbeterden ze de arbeidswetten. Binnen de kerkgerelateerde clubs ontstond ook politieke macht. Daar waren dus vakbonden niet strikt noodzakelijk voor. De toegenomen macht van katholieke arbeiders verontrustte veel protestanten. Ook onder Nederlandse protestantse immigranten leefde die vrees. Hoe Nederlandse en Vlaamse katholieke arbeiders zich opstelden is nog een onderwerp voor toekomstig onderzoek.

10. Conclusies

Op het eerste gezicht leek het thema van de grensoverschrijdende christelijk-sociale beweging via Nederlandse immigranten in Amerika weinig vruchtbare resultaten op te leveren. Het leek betrekkelijk eenvoudig om een verklaring te vinden voor het uitblijven van een Amerikaanse CNV. Argumenten daarvoor als de relatief geringe omvang van de groep Nederlandse immigranten, hun agrarische voorkeuren, het wantrouwen van de kerken tegen genootschappen die veel loyaliteit vroegen en een behoudende levensinstelling geven wel aan dat de omstandigheden niet erg gunstig waren, maar verklaren niet alles. Er waren steden waar voldoende Nederlandse immigranten werkten om een eigen bond te kunnen laten functioneren. Veel energie was nodig om de eigen subcultuur op te bouwen en tegen die tijd hadden de vakbonden een negatieve klank gekregen. De verklaring is eerder te vinden in de voorselectie van de immigranten, die meer heil hadden gezien in het verlaten van de Nederlandse omstandigheden, dan om die via vakbonden te hervormen.

Toch was die uitkomst niet noodzakelijk, gezien de pogingen om via de CLA een begin te maken met een christelijke vakvereniging. Dit initiatief strandde echter op de verwarrende rol van de kerken, de eis tot inclusiviteit van de overheid en de macht van de seculiere vakbonden die hele beroepssectoren konden verplichten zich bij hen aan te sluiten. Een korte rondgang langs enkele contactpunten tussen kerk en vakbeweging in Amerika in de negentiende eeuw bood voldoende aanknopingspunten voor verder systematisch onderzoek. Voor de tweede helft van de twintigste eeuw zal dat thema onderdeel uitmaken van het verhaal over de spanningen tussen vrijzinnigen en fundamentalisten, die zich uitte in verhitte discussies over abortus, levensvraagstukken, seksuele moraal, vredesbeweging, zending, oecumene en het milieu. In ieder geval lijkt de hypothese verdedigbaar dat de voorselectie van Nederlandse immigranten al niet tot veel vakbondsidealisme leidde en dat de arbeidsrelaties in Amerika en de tweeslachtige houding van de protestantse kerken de vorming van christelijke vakorganisatie ernstig belemmerden.

¹ James Schaap, *Vrienden met vaders* (Zoetermeer 2000), 84-85. Oorspronkelijk: *Romey's Place* (Grand Rapids 1999).

² Werner Sombart, *Why is there no Socialism in the United States?* Edited and with an Introductory Essay by C.T. Husbands and with a Foreword by Michael Harrington (London 1976). Oorspronkelijke Duitse versie uit 1906.

³ Maartje Janse, *De Afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland, 1840-1880* (Amsterdam 2007).

⁴ Hans Krabbendam, *Vrijheid in het verschiët. Nederlandse emigranten naar Amerika, 1840-1920* (Hilversum 2006) en Enne Koops, 'De gereformeerde, katholieke, socialistische en liberale houding ten aanzien van het actieve emigratiebeleid van de Nederlandse overheid (1949-1962)', *Leidschrift* 22.1 (april 2007) 141-165.

⁵ Ook in Paterson, New Jersey, werkten veel Nederlandse immigranten in de machinefabrieken en zijde-industrie, maar die laat ik hier buiten beschouwing omdat er nog weinig over hun relatie tot vakbonden bekend is.

⁶ David W. Vanderstel, 'The Dutch of Grand Rapids, Michigan, 1848-1900: Immigrant Neighborhood and Community Development in a Nineteenth Century City' (Dissertatie, Kent State University, 1986) 375, 395, 397. Onderzochte bedrijfstakken waren metaalindustrie, brouwerijen, sigarenfabrieken en de bouw. Frank Edward Ransom, *The City Built on Wood. A History of the Furniture Industry in Grand Rapids Michigan, 1850-1950* (Ann Arbor 1955) 64-70.

⁷ Robert P. Swierenga, *Dutch Chicago: A History of the Hollanders in the Windy City* (Grand Rapids, MI 2002) 640-642.

⁸ *Reports of the Immigration Commission*, volume 1 (Washington 1910) 419.

⁹ Herbert J. Brinks, red., *Dutch American Voices: Letters from the United States, 1850-1930* (Ithaca, NY 1995) 440-442.

¹⁰ Ibid., 644-645. Swierenga wijst op de ironie dat in het kiezen van aannemers voor de vele CRC kerkgebouwen ook bedrijven met gedwongen vakbondlidmaatschap werden gekozen. Kerken zelf waren dus ook niet altijd principieel.

¹¹ Trudy Selleck, 'The Dutch Immigrants of Southern California and the Dairy Industry, 1920-1960', in George Harinck en Hans Krabbendam, red., *Morsels in the Melting Pot: The Persistence of Dutch Immigrant Communities in North America* (Amsterdam 2006) 187-194.

¹² Lynn Winkels Japinga, 'Responsible for Righteousness: Social Thought and Action in the Reformed Church in America, 1901-1941', (Ph. D. Dissertation Union Theological Seminary, New York 1992) 308-322.

¹³ Henry Zwaanstra, *Reformed Thought and Experience in a New World: A Study of the Christian Reformed Church and Its American Environment, 1890-1918* (Kampen 1973) 239-294.

¹⁴ Volgens de lijst van belangrijke mijlpalen op http://www.crcna.org/pages/memorable_events.cfm was de volgorde: publicatie van *De Wachter* in 1868, stichting Calvin Seminary 1876, inwendige zending 1879, eerste zendeling 1889, sanatorium voor tbc-patienten in Colorado en psychiatrisch ziekenhuis en zendingsziekenhuis, alledrie in 1910, Federal Council of Christian Churches 1918 (tot 1924), National Union of Christian Schools and Calvin College, Foreign Missions 1920, liturgische aanpassingen (gezangen, koren) 1928, CLA 1931, radiodiensten lokaal 1939, landelijk 1947, National Association of Evangelicals in 1943 tot 1951 en weer in 1987, Dordt College 1955 en Trinity College 1959, Christian Reformed World Relief Committee (CRWRC) begon in 1962, jaren 60 veel nieuwbouw Calvin, ministries op universiteiten en gevangenissen 1967, commissie voor rassenvraagstuk 1971, kerkelijke standpunten geformuleerd over homosexualiteit, schriftgezag, ambten, pinksterbeweging 1973, Vietnamese vluchtelingen 1975 en Koreanen 1977, gehandicapten 1979, tv-diensten 1980, multi-etnische conferenties en groeiscenario's, vrouwen in ambt 1990, antiracisme training 1999.

¹⁵ James D. Bratt, *Dutch Calvinism in Modern America. A History of a Conservative Subculture* (Grand Rapids, MI 1984) 150.

¹⁶ Paul E. Werkman, 'Laat uw doel hervorming zijn!' *Facetten van de geschiedenis van het Christelijk Nationaal Vakverbond in Nederland (1909-1959)* (Hilversum 2007) 313.

¹⁷ D. Veltman, *De Calvinist*, 3 februari 1917, geciteerd in Walter Lagerwey, *Neen, Nederland 'k vergeet u niet. Een beeld van het immigrantenleven in Amerika tussen 1846 en 1945 in verhalen, schetsen en gedichten* (Baarn 1982) 87-88.

¹⁸ Bob Repas, 'History of the Christian Labor Association', *Labor History* 5 (1962): 168-182.

¹⁹), Werkman, 'Laat uw doel hervorming zijn!' 292-312.

²⁰ Fuykschot verliet de CLAC en sloot zich aan bij de Christian Trade Union of Canada, een bond die in Ontario actief was. In 1979 fuseerde CLAC en CTUC *Jaarboekje ten dienste van de Canadese Geref. Kerken (Canadian Reformed Churches)* I (Goes 1952) 70-84. J. van Popta in *Canadian Reformed Magazine* 3.22 (May 3, 1955) 2-5.

²¹ Lex Heerma van Voss, *Why is there no Socialism in the Netherlands. De Nederlandse arbeidersklasse in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2002).

²² Nicolaas Steelink, *Reis in Droomland: Je was erbij, je dacht er over, dus je bent erbij* ([Sittard] 1998).

²³ A. Galema, *Frisians to America. With the Baggage from the Fatherland* (Groningen 1996) 253-255.

²⁴ Pieter R.D. Stokvis, 'Dutch Socialist Immigrants and the American Dream', in Hans Krabbendam en Larry Wagenaar, red., *The Dutch-American Experience: Essays in Honor of Robert P. Swierenga* (Amsterdam 2000) 91-101.

²⁵ Michael J. Douma, 'When Holland had a Socialist Councilman', ongepubliceerde tekst, met dank aan de auteur.

²⁶ Marianne Mooijweer, *De Amerikaanse droom van Frederik van Eeden* (Amsterdam 1996) 11-19, 144-155 en 173-192.

²⁷ Hendrik G. Meijer, *Thrifty Years: The Life of Hendrik Meijer* (Grand Rapids, MI 1984).

²⁸ Robert P. Swierenga, *The Forerunners. Dutch Jewry in the North American Diaspora* (Detroit 1994) 318. Judith C.E. Belinfante, 'Mokum and Jew York, free havens for the Jewish poor', (ongepubliceerde lezing gehouden op het congres 'Parallel Cities' Amsterdam 2 februari 2003).

²⁹ J.C. Kennedy, 'De Nederlandse Christelijk-Sociale Beweging heroverwogen', in G.J. Schutte e.a., red., *Geïnspireerde organisaties. Verzuiling en ontzuiling van de Christelijk Sociale Beweging*. Cahier over de geschiedenis van de christelijk-sociale beweging 7 (Amsterdam 2007).

³⁰ Herbert G. Gutman, 'Protestantism and the American Labor Movement: The Christian Spirit in the Gilded Age', *American Historical Review* 72 (1966): 74-101.

³¹ Jo Ann Ooiman Robinson, *Abraham Went Out. A Biography of A.J. Muste* (Philadelphia 1981) en Nat Hentoff, red., *The Essays of A.J. Muste* (Indianapolis 1967).

³² Ken Fones-Wolf, *Trade Union Gospel: Christianity and Labor in Industrial Philadelphia, 1865-1915* (Philadelphia 1989).

³³ John Lee Eighmy, *Churches in Cultural Captivity. A History of the Social Attitudes of Southern Baptists* (Knoxville 1987) 43-47.

³⁴ De indruk van de Vlamingen is dat ze ook niet erg actief waren op vakbondsgebied. Rond de Eerste Wereldoorlog Vlamingen organiseerden zich ook in 22 onderlinge hulpverenigingen in een achttal staten en ook enige aparte verenigingen voor arbeiders, maar veel meer culturele clubs voor toneeluitvoeringen, sport en muziek. Zie Kristine Smets, 'The Gazette van Moline and the Belgian-American Community, 1907-1921', (M.A. Thesis, Kent State University, 1994), 87-95. Onderzoek naar de lidmaatschappen van prominente katholieke Vlamingen en Nederlanders in Outagamie County, Wisconsin leert dat ze vooral lid waren van de onderlinge hulpvereniging *The Knights of Columbus* (gesticht in 1882), of de *Catholic Order of Foresters* (gesticht in 1883), katholieke alternatieven voor de *Knights of Labor*.

³⁵ Sydney E. Ahlstrom, *A Religious History of the American People* (New Haven, CT 1972) 1003-1011. Jay P. Dolan, *The American Catholic Experience. A History from Colonial Times to the Present* (New York 1985) 330-346.

³⁶ Evelyn Savidge Sterne, 'Bringing Religion into Working-Class History: Parish, Public, and Politics in Providence, 1890-1930', *Social Science History* 24 (2000): 149-182.